

מת מצוה

מים ראשונים: איזהו מת מצווה? כל אדם מת שנמצא מוטל במקום כלשהוא ואין מי שמכיר אותו ויודע עליו ואין מי שדואג לקבורתו. וכלשון הגמרא במסכת נזיר מג ע"ב: "איזהו מת מצווה? כל שאין לו קוברין". ובמשנה נזיר ט ג: "המוצא מת מתחילה" – "שלא היה ידוע שהיה שם קבר. והיינו דאמרין בגמרא המוצא ולא שהיה מצוי" (ברטנורא). לא נוכל לסקור באופן מלא נושא זה, רק נביא מספר מקורות. (הנושא נסקר חלקית באנציקלופדיה התלמודית [בויקיפדיה](#)).

ויאמר ה' אל משה אמר אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם לנפש לא יטמא בעמיו: כי אם לשארו הקרב אליו לאמו ולאביו ולבנו ולבתו ולאחיו ... לא יטמא בעל בעמיו להחלו: (ויקרא כא א, ב, ד).¹

ספרא (תורת כהנים) פרשת אמור פרשה א – אם אין עמיו שם

"לנפש לא יטמא בעמיו" - בזמן שעמיו שם אינו מיטמא, מיטמא הוא למת מצווה.²

ויקרא רבה כו ח פרשת אמור – אמירות הרבה

זוה: "אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם" - מהו אמור ואמרת שתי פעמים? אלא באמירה ראשונה אמר לו: "לנפש לא יטמא בעמיו". באמירה שנייה אמר לו: אם בא מת מצווה לידיך, היזקק לו.³ לפי שבעולם הזה הכהן מיטמא למת מצווה, אבל לעתיד לבוא מה כתוב: "בַּלְעַל הַמְּנֹת לְצַח" (ישעיה כה, ח). סליק פרשתא.⁴

מסכת מגילה דף ג עמוד ב – מה עדיף?

¹ זו רשימת קרובי משפחה מדרגה ראשונה להם מותר לכהן להיטמא. מרשימה זו מדייקים חכמים את הדין של מת מצווה כפי שנראה להלן. אגב רשימה זו, איפה אשתו של הכהן? התשובה: היא "שאריו הקרוב אליו", כפי שמביא רש"י עפ"י מדרש ספרא. אבל במגבלה של אשה הראויה לכהן. ראה גמרא יבמות כב ע"ב: "יש בעל שמתמא, ויש בעל שאין מטמא, הא כיצד? מטמא הוא לאשתו כשרה ואין מטמא לאשתו פסולה". אבל פרשני המקרא כאבן עזרא ורשב"ם סוברים שאין זה פשט המקרא, רק חכמים דרשו וחיידשו הלכה זו. ראה אבן עזרא על פסוק ב: "היה נראה לנו פירושו ... שלא יטמא הבעל באשתו. וכאשר ראינו שהעתיקו רבותינו כי יטמא לאשתו, ושמו לשאריו כדרך אסמכתא". ורשב"ם מפרש: "שום בעל בעם כהנים לא יטמא לאשתו: להחלו - שהרי מתחלל מכהונתו. ולפי דברי חכמים לא יטמא לאשתו פסולה ומחוללת, אבל מטמא לאשתו כשירה". ראה סימנים לשיטה זו גם בגמרא זבחים ק ע"א: "מעשה ביוסף הכהן שמתה אשתו בערב הפסח ולא רצה ליטמא, ונמנו אחיו הכהנים וטימאוהו בעל כרחו". אך כל זה הוא נושא שראוי לעיון נפרד ואננו נתמקד בנושא מת מצווה.

² הדיוק הוא מהמילה "בעמיו", היינו, בזמן שהמת הוא במקום מיושב, ויש ציבור (עם) שמטפל או יכול לטפל בו, אין הכהן נזקק לטפל בו ולהיטמא ולחלל את קדושתו. כך מפרש גם רש"י (ויקרא כא ד): "לא יטמא בעמיו - בעוד שהמת בתוך עמיו, יצא מת מצווה". אך בהמשך מדרש ספרא שם, בפרשה ב, נלמד דין מת מצווה מהמילים "לאביו ולאמו לא יטמא - לאביו ולאמו לא יטמא, מטמא הוא למת מצווה". זו גם שיטת מדרש ספרי בפרשת נשא פיסקא כו: "ומה תלמוד לומר: לאביו ולאמו לא יטמא? לאביו ולאמו אינו מטמא, אבל מטמא הוא למת מצווה". ובמקורות אחרים (מגילה ג ע"ב, ברכות יט ע"ב) הלימוד הוא מהמילה "לאחותו - לאחותו הוא דאינו מיטמא, אבל מיטמא למת מצווה". כמעט כל המילים בפסוקים לעיל משמשים ללימוד דין מת מצווה שאיננו מפורש בתורה (בדומה לטומאה לאשתו שנפטרה שגם היא חידוש דרשת חכמים והזכרנו בהערה הקודמת. ולהלן נראה חידוש נוסף לגבי נזיר). ולהלן נראה שאולי כל אלה אינם אלא אסמכתא ומקור הדין הוא אחר. כך או כך, דרשות אלה על הפסוקים הראשונים בפרשתנו הביאו אותנו לעסוק בנושא.

³ עוד דרשה לפנינו שמנסה למצוא סמך לדין מת מצווה בתורה. ראה דרשה זו גם באיכה רבה פרשה א וראה הכלל במדרש תנחומא (בובר) בפרשתנו סימן ה: "אמר ר' יוחנן: כל מקום שהוא אומר אמור ואמרת צריך להידרש". הדיוק כאן איננו בשיטה של הדרשות הנ"ל של "מכלל לאו אתה שומע הן", היינו מתוך שהדגש הוא על הגבלה זו, משמע שבמקום אחר היא איננה; אלא מכך שיש כאן שתי אמירות, לכאורה סותרות. מהתנגשות ערכים, בין ערך קדושת הכהונה ובין ערך מצוות חסד של אמת של טיפול במת ושמירה על צלם אנוש גם כאשר כבר אין נשמה באפו (ראה מצוות לא תלין נבלתו על עץ שנגיע אליה בעקפיץ להלן). הדבר מזכיר אמירות לכאורה סותרות אחרות בתורה, כגון: איסור והיתר אכילת בשר (בראשית, נח), בשר תאווה (דברים יב) וכל אותן מצוות שנאסרו והותרו, עליהן הרחבנו בדברינו [אסרתי לך התרתי לך](#) בפרשת ראה.

⁴ משפט סוגר זה הוא סיום קלאסי של דרשה המביטה אל העתיד לבוא, לעולם טוב משלנו, כפי שמקובל בסיום דרשות רבות, וכפי שמעידה החותמת: סליק פרשתא (כמנהג הקריאה בארץ ישראל עליו מבוסס מדרש ויקרא רבה). אבל אין לנתק אותו מהאמירה הכפולה ולכאורה הסותרת שנדונה בגוף המדרש. יש סתירה לכאורה, יש התנגשות ערכים או מבחן ערכים בלשון הרב עמיטל ז"ל, סתירה שבאמת תיפתר רק בעולם שבו אין יותר מוות ואין טומאת מתים. עד אז, אנו חיים בעולם של "אמור ואמרת", של מבחן ערכים, של דרשות שבאות לאזן בין ערכים, הליכות והלכות מתנגשים, בתוך הפסוק עצמו. ראה גם מדרש תנחומא (בובר) בראש הפרשה סימן ב: "אמור אל הכהנים ... העליונים אינם צריכין לא אמירה ולא דיבור. אבל התחתונים צריכין אמירה ודיבור ואמרות, אמור ואמרת אולי יעמדון". לעליונים אין גם כח בחירה והתלבטויות, כפי שהוא אומר שם: "בימות הסתיו היום מְלֹנָה את הלילה, ובימי הקיץ הלילה מְלֹנָה את היום, אין בריה שומע ביניהם, שנאמר אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם". לתחתונים יש התלבטויות ובחירות. יש אמירה אחת ומיד לאחריה אמירה שנייה, לכאורה סותרת, ואתה (חכמים) תפשר ותסביר. הם החכמים שגם הוסיפו גם את הטומאה לאשת הכהן שנפטרה בניגוד לפשט הפסוקים כנ"ל. ראה מדרש נפלא זה שם במקור!

תלמוד תורה ומת מצוה - מת מצוה עדיף, מדתנאי: מבטלין תלמוד תורה להוצאת מת ולהכנסת כלה.⁵ עבודה ומת מצוה - מת מצוה עדיף ... בעי רבא: מקרא מגילה ומת מצוה הי מינייהו עדיף? מקרא מגילה עדיף משום פרסומי ניסא, או דלמא מת מצוה עדיף - משום כבוד הבריות? בתר דבעיא הדר פשטה: מת מצוה עדיף. דאמר מר: גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה.⁶

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה רלא - מצוות קבורה הכללית

והמצוה הרל"א היא שצונו לקבור הרוגי בית דין ביום שייהרגו. והוא אמרו יתעלה: "כי קבור תקברנו ביום ההוא" (דברים כא כג).⁷ ולשון ספרי: "כי קבור תקברנו מצות עשה". והוא הדין בשאר המתים, כלומר: שייקבר כל מת מישראל ביום מותו. ולכן ייקרא המת שאין מי שיתעסק בקבורתו מת מצוה, כלומר: המת שמצוה על כל אדם לקברו לאמרו יתעלה: "קבור תקברנו".⁸

מסכת שמחות פרק ד הלכה טז⁹ - צעק ולא נענה

מצא מת מצוה הרי זה מטפל בו וקוברו. איזהו מת מצוה? כל שהוא צווח ואין בני העיר שומעין קולו. אבל היה צווח ובני העיר שומעין קולו, אין זה מת מצוה.¹⁰ רבי אומר: לעולם הוא מת מצוה עד שיהא שם כדי נושאי המטה וקובריה. אבל אם יש שם כדי נושאי המטה וקובריה, אין זה מת מצוה.¹¹

⁵ שגמילות חסדים דוחה לימוד תורה (לפרקים). ואם יש התנגשות בין הכנסת כלה ולוויית המת ששניהם מצוות גמילות חסדים, ראה מסכת שמחות פרק יא הלכה ו: "המת והכלה שהיו באין ומקלסין זה כנגד זה, מעבירין את המת מלפני הכלה, מפני שכבוד החיים קודם לכבוד המתים". וראה עוד באבות דרבי נתן נוסח א פרק ד: "שני תלמידי חכמים שיושבים ועוסקים בתורה ועברה לפנייהם כלה או מטה על מת אם בידן כדי צרכן אל יבטלו ממשנתן ואם לאו יעמדו וישננו ויקלסו לכלה וילוו למת". ושם עוד כיצד הורה רבי יהודה בר אלעאי לתלמידיו לנהוג.

⁶ מצוות הטיפול במת מצווה מובאת במספר רב של "מבחן או התנגשות ערכים" - בדילמה איזו מצווה עדיפה (למרות או לצד הכלל העוסק במצווה פטור מן המצווה). ראה שם בקטע שהשמטנו, וכן הוא בגמרא ברכות יט ע"ב שקרבן פסח וברית מילה דוחים טיפול בקרוב משפחה שמת, אבל מת מצווה דוחה אותם! (היינו שהתוספות שהוסיפו חכמים לפשט הפסוק, ראה הערות 1 ו-2 לעיל, חזקות מהפסוק עצמו). ובמסכת סנהדרין לה ע"א לומדים מכאן בקל וחומר שמת מצווה גם דוחה שבת, משום ששבת נדחית מפני עבודת המקדש, ועבודת המקדש נדחית מפני מת מצווה, אז ברור שמת מצווה דוחה את השבת. ברוב המקרים של המקרים, מת מצווה עדיף על כל השאר ולא מצאנו דבר שמת נדחה מפניו. אולי, בהיגיון פשוט, פקוח נפש, היינו שאם לפניך מת מצווה ואדם פצוע, יטפל בפצוע תחילה. (ומת מצווה והכנסת כלה? יש לדון. ראה הערה 5 לעיל). ולגבי הנושא של כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה, כבר הרחבנו בדברינו **והתעלמת - פעמים שאתה מתעלם** בפרשת כי תצא. שם יש הבחנה בין מצוות מהתורה (שאינן נדחות מפני כבוד הבריות) ומצוות דרבנן (שנדחות), ואילו כאן הדין הוא על עדיפות. והנושא צריך עיון נוסף.

⁷ ראה הפסוק שם בהקשר של מי שיצא עונשו למיתה בבית דין: "לא תלין נבלתו על העץ כי קבור תקברנו ביום ההוא כי קללת אלהים תלוי ולא תטמא את אדמתך אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה". העניין של "לא תטמא את אדמתך" קשור לעניינינו גם בהמשך.

⁸ וכן הוא בספר החינוך מצוה תקלז: "כל הרוגי בית דין מצוה לקוברן ביום הריגתם. גם בכלל המצוה לקבור כל מת מישראל ביום מותו, ומפני כן יקראו זכרונם לברכה המת שאין לו מי שיתעסק בקבורתו מת מצוה, כלומר שמצוה על הכל לקוברו מצד הציווי הזה". הרי לנו בעצם מקור נוסף לדין מת מצווה - דין קבורה הכללי - המצווה להביא כל מת לקבורה, כולל מי שאין לו קוברים, היינו מת מצווה. במקרה זה, מוטלת המצווה על כל אחד, כולל כהן גדול (ונזיר שנראה להלן)! ראה אגב, לשון ספר החינוך בפרשתנו, מצווה רסג, באיסור של הכהנים להיטמא למת בו נפתחת הפרשה שממנה לומדים את דיני האבילות לקרובים: "וכתב הרמב"ם זכרונם לברכה, וזאת בעצמה היא מצות איבול, כלומר שכל איש מישראל חייב להתאבל על קרוביו, כלומר ששה מתי מצוה הנזכרים בכתוב". לפי זה "מת מצווה" (מתי מצווה) הוא מי שמצווה (מהתורה או מדרבנן) להתאבל עליו. ואנחנו מתעסקים דווקא באדם חוק ובלתי מוכר! לא מכל זה נראה שהביטוי "מת מצווה" נמצא בשני הקצוות: הקרוב ביותר (קרובי המשפחה מדרגה ראשונה שגם כהנים נטמאים להם) והרחוק ביותר (מי שנמצא מת ואין לו קוברים). זו מצווה זו מצווה. ואם נחזור לרמב"ם, אפשר שלקביעת מקור דין מת מצווה מציווי קבורה הכללי, יש השלכות על הדין של פינוי הקבר הזמני של מת המצווה לבית קברות כללי ומסודר, כפי שנראה להלן.

⁹ **מסכת שמחות** דנה בנושאי מיתה ואבלות ושמה הוא בלשון סגי-נהור. והיא אינה משנת תנאים אלא מתקופת הגאונים.

¹⁰ עניין זה שהוא קורא ולא עונים אותו כהגדרה למת מצווה, יש מפרשים שהכוונה למקום ולמצב של המת בעודו חי, שלא היו אנשים ששמעו את קריאתו לעזרה (בדומה לדין נאנסת "כי בשדה צעקה הנערה"). ויש מפרשים זאת על רגע מציאת המת, שאם מי שמצא את המת קורא לעזרה ואין מי ששומע אותו, זהו מצב של מת מצווה. ויש מפרשים, בהמשך לפירוש השני, אך בהקשר עם כהן שנדרש להיטמא. שקורא לעזרה לטפל במת. אם לא שומעים אותו (לו) ואף אחד לא בא לסייע בידו, ודאי זה מת מצווה והוא צריך לטפל בו. אך אם שומעים לו ובאים, אינו צריך להיטמא, שאם יש מספיק אנשים שיטפלו במת, אין זה כבר מת מצווה שאין לו קוברים. אך ממשיכה שם הברייתא ומגבילה את פטירתו של הכהן מהמצווה ומתנה זאת במספר האנשים שבאו לסייע ונגררת אגב זה לעניין כבוד הנפטר כפי שנראה. לפני שנימשך לעניין זה, ראה הגמרא במסכת נזיר מג ע"ב שהליכה בשיירה, בפרט במקומות מסוכנים, נחשבת כסיוואציה של מת מצווה (אם מישהו נפטר בשיירה): "איזהו מת מצווה? כל שאין לו קוברין, קורא ואחרים עונים אותו - אין זה מת מצווה ... כיון דקאזיל באורחא, כמי שאין לו קוברים דמי". כל אנשי השיירה הם כמו אדם בודד (או שניים, או שלושה?) שמצא מת ואין ציבור שיכול לסייע לו (וקוברים את המת בדרך). ראה גם הגמרא ביבמות פט ע"ב בדיון אשה שנשאת כשהיא קטנה ונחשבת כמי שקורא ולא עונים לו, משום שמשפחתה, שאינה יורשת אותה, מתנכרת לה. הכלל: "קורא ואין עונים אותו" וכן: "אין לו קוברים", ניתן לפירוש לפי המצב. עכ"פ, נראה שזה מקור לכך שבימינו בהם התקשורת מצויה בכל מקום אין נוהג דין מת מצווה (כפי שנראה להלן), משום שבפועל אין היום מצב של "צווח ואין שומעים קולו".

¹¹ קטע זה דן מגדיר מהי כמות האנשים שצריך שיהיו מטפלים במת המצווה על מנת לפטור את הכהן מלהשתתף ולהיטמא. ראה הפירוש השלישי שהבאנו בהערה הקודמת. ראה מקבילה (מקור?) לשני הנושאים הנדונים בהלכה זו שבמסכת שמחות, בירושלמי מסכת נזיר פרק ז הלכה א: "אי זהו מת מצווה? כל שהוא צווח ואין בני העיר באים. באו בני העיר, הרי זה מושך את ידו. עד היכן? עד כדי נושאי המטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן. בשאינן צריכין לו. אבל אם היו צריכין לו, לא בדא. בשאינן מכירין אותו, אבל

מסכת נזיר פרק ז משנה א – כהן גדול מול נזיר במת מצווה

כהן גדול ונזיר אינן מיטמאין בקרוביהן אבל מיטמאין למת מצווה. היו מהלכין בדרך ומצאו מת מצווה, רבי אליעזר אומר: קְטָמָא כהן גדול ואל יטמא נזיר. וחכמים אומרים: קְטָמָא נזיר ואל יטמא כהן גדול. אמר להם רבי אליעזר: יטמא כהן שאינו מביא קרבן על טומאתו ואל יטמא נזיר שהוא מביא קרבן על טומאתו. אמרו לו: יטמא נזיר שאין קדושתו עולם ואל יטמא כהן שקדושתו עולם.¹²

מסכת בבא קמא דף פא עמוד א – תקנת יהושע

תנו רבנן: עשרה תנאין התנה יהושע: שיהו מרעין בחורשין, ומלקטין עצים בשדותיהם, ומלקטים עשבים בכל מקום חוץ מתלתן, וקוטמים נטיעות בכל מקום חוץ מגרופיות של זית, ומעין היוצא בתחילה בני העיר מסתפקין ממנו, ומחכין בימה של טבריא ובלבד שלא יפרוס קלע ויעמיד את הספינה, ונפנין לאחורי הגדר ואפילו בשדה מליאה כרכום, ומהלכים בשבילי הרשות עד שתד רביעה שניה, ומסתלקין לצידי הדרכים מפני יתירות הדרכים, והתועה בין הכרמים מפסיג ועולה מפסיג ויורד, ומת מצווה קונה מקומו.¹³

מסכת עירובין דף יז עמוד א – מת מצווה קנה מקומו, אבל מפנים לצורך

תנו רבנן: מחנה היוצאת למלחמת הרשות - מותרין בגזל עצים יבשים. רבי יהודה בן תימא אומר: אף חונין בכל מקום, ובמקום שנהרגו שם נקברין. ... פשיטא, מת מצווה הוא, ומת מצווה קונה מקומו!¹⁴ - לא צריכא, אף על גב דאית ליה קוברין, דתניא: איזהו מת מצווה - כל שאין לו קוברין. קורא ואחרים עונין אותו - אין זה מת מצווה.¹⁵

ומת מצווה קנה מקומו? והתניא: המוציא מת מוטל בסרטיא - מפניהו לימין אסרטיא או לשמאל אסרטיא.¹⁶ שדה בור ושדה ניר - מפניהו לשדה בור. שדה ניר ושדה זרע - מפניהו לשדה ניר. היו שתיהן נירות, שתיהן זרועות,

אם היו מכירין אותו, לא בדא. בשאין כבודו, אבל אם היה כבודו אכן לא בדא. בדא פירושו "בזה", לא בדא, היינו, לא בזה מדובר וצריך הכהן להיטמא ולהשתתף במצווה גם כשיש עוד אנשים. הירושלמי שם נגרר וממשיך בנושא שנראה להלן של אדם מכובד שמת אם כהנים נטמאים לו.

¹² וכן הוא במסכת שמחות פרק ד הלכה יז: "כהן גדול ונזיר, רבי אליעזר אומר: יטמא כהן גדול ולא יטמא נזיר, שזה מביא קרבן על טומאתו וזה אין מביא קרבן על טומאתו. וחכמים אומרים: יטמא נזיר ויביא מאה קרבנות ואל יטמא כהן גדול. שזה קדושתו מרחם אמו וזה אין קדושתו מרחם אמו, זה קדושתו קדושת חייו וזה קדושתו קדושת שעה". ראה בגמרא נזיר מח ע"א מאיפה יודעים בכלל שנזיר, שאסור לו להיטמא לאביו ולאמו, נטמא למת מצווה (ברמב"ם הלכות נזירות פרק ז הלכה יב הוא אומר שמקור הדין הוא "דברי קבלה"). כך או כך, הרי לנו שוב מעין מבחן ערכים, הפעם בין קדושת כהונה וקדושת נזיר: מי מהם נטמא למת מצווה (תחילה). נראה שזה דיון עקרוני ולא בהכרח מעשי, שהרי ראינו במקור הקודם ובהערה 10 שכל עוד שצריך אותו, גם בחילופי חילופי מי שנושאים את המיטה, הרי הוא נטמא. כך שבאופן מעשי, אם כהן גדול ונזיר נקלעו למצב שרק שניהם יכולים לטפל במת (או שאין מספיק אנשים לצרכי הטיפול במת), נראה שלהלכה ולמעשה שניהם מטמאים. איזו סיטואציה ציורית-דרשנית, שני המסתגרים והמתבודדים בהיכל הקדושה, יוצאים לרגע אל החיים בחוץ ונתקלים ב"עובדות החיים" הכי ארציים ופשוטים: מת שאין לו מכירים, שאין לו קוברים. יתכבדו מקדושתם ויטפלו במת האנונימי הזה. עוד נראה לנו לתמוך בשיטת חכמים שנזיר נטמא (תחילה) משום שלגבי נזיר כבר נאמר "מאשר חטא על הנפש" ואין דעת התורה בהכרח נוחה מנזירות. ראה דברינו [נזיר קדוש או חוטא?](#) בפרשת נשא.

¹³ ובתלמוד ירושלמי מסכת נזיר פרק ז הלכה א: "מת מצווה קנה מקומו ארבע אמות אפילו שדה מלא כורכמין, שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ". אין זה בהכרח סותר את כל הדרשות שראינו לעיל בנושא מקור הדין של מת מצווה. כאן מדובר בדין הספציפי של "מת מצווה קונה מקומו" שזו תקנה שתיקן יהושע, כחלק מהסדרי הנחלה והישיבה בארץ ישראל. וסליחה עם שואבי המים שלא הספיקונו לבאר את כל התקנות הנ"ל שתיקן יהושע ואנו נאלצים לשלוח אותם למסכת בבא קמא שם. שווה את המאמץ.

¹⁴ אין צורך בדין מיוחד לשעת מלחמה. מת מצווה קונה מקומו תמיד ולגמרא נראה שהרוגי מלחמה הם בבחינת מתי מצווה. למרות שאין ההרוג במלחמה עונה על דיני מת מצווה "באזרחות", במקרה המיוחד של שעת מלחמה, הוא כן נחשב למת מצווה. הרי לנו דין נוסף של מת מצווה, כל מי שיוצא למלחמה, גם במלחמת הרשות, ומת, יש לו דין של מת מצווה, למרות שיש לו קוברים ואי אפשר לומר שהוא שייך למקרה של קורא ואין מי שעונה לו. נראה שדין זה קשור גם לסמכויותיה של המלכות, בפרט במלחמה, בין השאר להתקין בתי עלמין זמניים, בכל מקום שנראה לה. ומן הסתם הייתה המלכות גם מפנה אותם אח"כ למקום ראוי וצ"ע. ובימינו פשיטא שלא נוהגים כך והמצווה היא להביאו "לקבר ישראל". איך ומתי השתנתה הלכה זו?

¹⁶ אסרטיא או סרטיא היא דרך רשות הרבים. לא קוברים באמצע הדרך, גם אם שם נמצא המת אלא בצדדים.

שתיהן בורות מפניהו לכל רוח שירצה!¹⁷ - אמר רב ביבי: הכא במת מוטל על המיצר עסקינן, מתוך שניתנה רשות לפנותו מן המיצר - מפניהו לכל רוח שירצה.¹⁸

מסכת דרך ארץ פרק ז – תחילתו של רבי עקיבא

אמר ר' עקיבא: כך היה תחילת תשמישי לפני חכמים, פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ומצאתי מת מצוה, ונטפלתי בו כארבעת מילין, עד שהבאתיו למקום קברות, וקברתי. וכשבאתי והרציתי את הדברים לפני ר' אליעזר ור' יהושע, אמרו לי: על כל פסיעה ופסיעה שפסעת, מעלה עליך כאילו שפכת דם נקי. אמרתי להם: רבותי, למה? אם בשעה שנתכוונתי לזכות, נתחייבתי, בשעה שלא נתכוונתי לזכות, על אחת כמה וכמה. מאותה שעה לא זזתי מלשמש תלמידי חכמים. הוא היה אומר: די לא שימש תלמידי חכמים קטלא חייב.¹⁹

מדרש אגדה (בובר) ויקרא פרק כא – אין טומאה לצדיקים

אמור אל הכהנים. ומפני מה שני אמירות נאמרו אל הכהנים? אלא אמירה ראשונה שלא יטמא למת, "ואמרת" - אעפ"י שאמרת להם לא יטמאו, למת מצוה יטמאו. ולצדיקים גם כן, לפי שהצדיקים במיתתם הם חיים: ומעשה היה ברבי עקיבא שתפסוהו וחיבשוהו בבית האסורים, והיה ר' יהושע הגרסי שימשו.²⁰ פעם אחת יום

¹⁷ כאן אנו שומעים על אפשרות של פינוי מת מצווה במקום ראוי יותר ונראה שהסיבה היא כפולה: הן כבודו של המת והן צרכי הרבים (כבוד החיים). ראה גם מסכת שמחות פרק ד הלכה יח: "מצאוהו בין שדה בור לשדה בור קוברו בשדה בור, בין שדה בור לשדה זרע קוברו בשדה זרע, בין שדה אילן לשדה כרם קוברו בשדה אילן. ואם היו שתיהן שוות קוברו בקרובה שבהן, ואם היו שתיהן קרובות קוברו באיזה מהן שירצה". ובירושלמי נזיר פרק ז הלכה א: "אימתי? בזמן שמצאו בשדה. אבל אם מצאו בדרך קוברו או לימין הדרך או לשמאל הדרך. שדה בור ושדה בור - קוברו בשדה בור. שדה בור ושדה זרע - קוברין אותו בשדה בור. שדה כרם ושדה זרע - קוברו בשדה זרע וכו'". ראה שם נימוקים כגון: "בשדה אילן לא - מפני אהל טומאה ... בשדה כרם לא - מפני הכשר בצירה". ואם החליף ולא נהג כפי שהורו חכמים: "רבי אימי בשם רבי שמעון בן לקיש: עובר משום לא תטמא את אדמתך".

¹⁸ רב ביבי אמנם מגביל את היכולת לקבור את מת המצווה בכל מקום שנוח ולמנוע בכך הפסד, רק למת שנמצא על דרך הרבים, היינו במקום שההפסד לציבור הוא ברור, אבל מסך כל הסוגיה, וממקורות נוספים, נראה שלכלל "מת מצווה קנה מקומו" יש מגבלות של "צורך הרבים", הפחתת טומאה ואולי גם כבוד המת עצמו. ראה תורת חיים על סוגיה זו במסכת עירובין: "ועוד דהא דמת מצוה קונה מקומו היינו שאין בעל הקרקע יכול למחות בו מלקברו שם, אבל כשהמוצא רוצה לעשות טובה למת להוליכו משם לקברות ישראל פשיטא דשפיר דמי". עוד על פינוי מקומו של מת מצווה וקברים בכלל, ראה מסכת סנהדרין מז ע"ב: "נמצא אתה אומר שלש קברות הן: קבר הנמצא, קבר הידוע, קבר המזיק את הרבים. קבר הנמצא - מותר לפנותו, פינוהו - מקומו טהור ומותר בהנאה. קבר הידוע - אסור לפנותו, פינוהו - מקומו טמא ואסור בהנאה. קבר המזיק את הרבים - מותר לפנותו, פינוהו - מקומו טהור, ואסור בהנאה! ... דילמא מת מצוה הוא, ומת מצוה קנה מקומו! - שאני מת מצוה דקלא אית ליה". היינו שאין לחשוש מפינוי קברים, כולל האפשרות שמדובר בקבר של מת מצווה, משום שמת מצווה הוא דבר ידוע (קלא אית ליה) שכולם זוכרים. ואם אין זוכרים זאת, אין חשש שזה קבר של מת מצווה. ובירושלמי בבא בתרא פרק ה הלכה א מובאת שיטת רב חסדא (הראשונה) שמת מצווה מותר לפנותו על סמך המשנה במסכת נזיר פרק ט משנה ג הדנה בפינוי קברים בודדים: "המוצא מת בתחילה מושכב כדרכו - נוטלו ואת תבוסתו". וגם לפי שיטת ר' זעירא (זירא) שם שאין לפנות קבר של מת מצווה, הוא מסכים שאין מתי מצווה מצויין וניתן לדון ברוב מקרים שמדובר במת שאינו מת מצווה (שיטה מקובצת בבא בתרא קא ע"ב). וכן משמע במאירי נזיר נא ע"ב, בבא קמא פא ע"ב. מכל ה"ל אפשר להבין הלכה פשוטה בימינו, שלא נוהג למעשה דין מת מצווה, לגבי פינוי קברים שאין בהם שום קול וכלל לא ברור של מי הם וכן כשמדובר בצורך רבים ברור, אבל לא באנו להכריע בענייני דיומא ובוודאי לא לפסוק הלכות.

¹⁹ ראה סיפור זה גם במסכת שמחות פרק ד הלכה יט: "אמר רבי עקיבא: זו היתה תחילת תשמישי לפני חכמים, השכמתי ומצאתי הרוג אחד והייתי מטפל בו בשלשה תחומי שבת עד שהבאתיו למקום קבורה וקברתי. וכשבאתי והשערתי דברים לפני חכמים, אמרו לי: על כל פסיעה ופסיעה שהיית פוסע מעליך עליך כאילו היית שופך דמים. ודנתי קל וחומר בעצמי: ומה אם עכשיו שנתכוונתי לזכות - חטאתי, אילו נתכוונתי למעט - על אחת כמה וכמה. וכשהיו אומרים דבר זה לפני רבי עקיבא היה אומר: זו היתה תחילת זכותי". ובנוסף וירושלמי מסכת נזיר פרק ז הלכה א (מקור שכבר הבאנו מספר פעמים לעיל): "המוצא מת מצווה הרי זה מיטפל בו וקוברו וימיו. אימתי? בזמן שמצאו חוץ לתחום, אבל אם מצאו בתוך התחום הרי זה מביאו למקום הקברות וקוברו. אמר רבי עקיבא: כך היתה תחילת תשמישי לפני חכמים. פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי מת מצווה וניטפלתי בו בארבעת מיל עד שהבאתיו למקום הקברות וקברתי. וכשבאתי אצל רבי אליעזר ואצל רבי יהושע אמרתי להם את הדבר. אמרו לי: על כל פסיעה ופסיעה שהיית פוסע, מעליך עליך כאילו שפכת דמים. אמרתי: אם בשעה שנתכוונתי לזכות נתחייבתי, בשעה שלא נתכוונתי לזכות על אחת כמה וכמה. באותה שעה לא זזתי מלשמש חכמים. הוא היה אומר: דלא שימש חכימא קטלא חייב". וכבר תמהו רבים וטובים על מעשה זה, ראה למשל שיטה מקובצת כתובות יז ע"א: "ותימה, נהי דמת מצווה קנה מקומו, אבל אם רצה לטלוק משם בשביל להוליכו לבית הקברות ולקבורו לכבודו, מה איסורא יש בכך?". ובתוספות (כתובות יז ע"א ד"ה מבטלין תלמוד תורה) מובאת דעתו של רבי יהודה מקורביל שטעותו של ר' עקיבא הייתה שביטל תורה ונמנע משימוש תלמידי חכמים ואילו היה קובר אותם במקום, היה מגיע קודם לבית המדרש (ראה הסכמה לשיטה זו במגן שאול הלכות נזקי ממון פרק ה: "שהיה לו לקבורו לצדיק ... ולא שיוליכו ד' מלין לבית הקברות שהוא רחוק הרבה ונמנעו על ידי זה משימוש תלמידי חכמים"). ונראה שיש לערוך סיפור זה, שרבים וטובים הבינו אותו כפשוטו, מול כל המקורות שהבאנו בהערה הקודמת, שניתן לפנות מת מצווה בגדרים מסוימים, בפרט דברי תורת חיים, ואפשר שתחילה יש לקבור את מת המצווה במקומו, מסיבות שנראה להלן, ורק אחר"כ, כשישך הדבר, ניתן לפנותו. וצריך עיון. ועכ"פ, לימים גדל ר' עקיבא בתורה עד שלא היסס לחלוק על ר' יהושע ור' אליעזר רבותיו, כפי שניתן ללמוד ממספר רב של מקומות. ראה המשל באבות דרבי נתן נוסח א פרק ו על ר"ע שעוקר את הסלע הגדול ומטילו לירדן בנוכחות שני רבותיו: "אין זה מקומך אלא מקום זה. כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע" ובמסכת כלה פרק א הלכה טז בדין על שני התינוקות: "ר' אליעזר אומר ממזר, ר' יהושע אומר בן הנדה, ר' עקיבא אומר ממזר ובן הנדה. אמרו לו לר' עקיבא: היאך מלאך לבך לעבור על דברי חביריך? אמר להן: זה אני אקיימנו".

²⁰ מספר מקורות, המשקפים אולי גם מספר אירועים שונים, יש לנו על תפיסתו של ר' עקיבא בבית הסוהר (אולי בעקבות מרד בר כוכבא), עירובין כא ע"ב (המקור לסיפור שכאן), ברכות סא ע"ב (עם פסוק בן יהודה והמשל על השועל והדגים), תוספתא סנהדרין

הכיפורים היה ולקח רשות מר' עקיבא והלך לו לביתו. בא אליהו ז"ל ודפק על פתח הדלת, אמר לו: מי אתה? אמר לו: אליהו אני. אמר לו: מה תרצה? אמר לו: באתי להודיעך שרבי עקיבא רבך מת. מיד הלכו שניהם כל הלילה עד שהגיעו לבית האסורים, ומצאו הפתח פתוח ורב האסורים ישן וכל העם ישנים. באותה שעה הגיע אליהו אצל הפתח ונפתח הפתח, נתחזק אליהו ונטפל בו, אמר לו ר' יהושע: ולאו כהן אתה? אמר לו בני אין טומאה לצדיקים ולא לחכמים, ...²¹ וכשבאו, אמר אליהו לר' יהושע הגרסי: לך אמור לחכמים שילמדו לתלמידיהם כי אין טומאה לצדיקים. ועל זה משה רבינו הזהיר לכהנים לנפש לא יטמא בעמיו, אבל למת מצוה ולצדיקים ולחכמים אין להם טומאה.²²

שו"ת מנחת יצחק חלק ו סימן קלז²³ - מפנים מת מצווה לקבר ישראל

אמנם פְּנוֹתֵי בְּדַעְתִּי בְּדִין מֵת מִצְוֵה דַקְנָה מִקוֹמוֹ אִם הַפִּירוּשׁ דַּאִין לַפְּנוֹתוֹ אֶף לַקֶּבֶר אֲבוֹתָיו וְכדוּמָה, וּמִצְאָתִי לַגְּדוּל אֶחָד שֶׁעֲמַד בּוֹה, וְכַתֵּב דְּפִשׁוּט הוּא דְמָה דְמַת מִצְוֵה קִנָּה מִקוֹמוֹ הוּא דְהוּי כְּקִבּוּר שָׁם, אֲבָל לֹא עֲדִיף מִשָּׂאֵר מֵת הַקִּבּוּר דְּשָׂרֵי לַפְּנוֹתוֹ לַמְּקוֹם אֲבוֹתָיו הֵגֵם דְּלֹא קִבְרוּהוּ עַל תְּנַאי דְּלַפְּנוֹתוֹ. וְהָא דְאִמְרִינן בְּסִנְהֶדְרִין (מז ע"ב) דִּילְמָא מֵת מִצְוֵה וְאִסוּר לַפְּנוֹתוֹ, זֶהוּ לַפְּנוֹתוֹ שְׂלֵא לַמְּקוֹם אֲבוֹתָיו. אֲבָל לַמְּקוֹם אֲבוֹתָיו מוֹתֵר לַפְּנוֹתוֹ, וּמִמִּילָא הוּא הַדִּין לַתּוֹךְ קִבְרוֹת יִשְׂרָאֵל דְּזֵהוּ מִקְרֵי לַתּוֹךְ שְׁלוֹ. כִּךְ נִרְאֵה לּוֹמֵר.²⁴

רמב"ם הלכות אבל פרק יד הלכה א

מצות עשה של דבריהם לבקר חולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס הכלה, וללוות האורחים, ולהתעסק בכל צרכי הקבורה, לשאת על הכתף, ולילך לפניו ולספור ולחפור ולקבור, וכן לשמח הכלה והחתן, ולסעודם בכל צרכיהם. ואלו הן גמילות חסדים שבגופו שאין להם שיעור. אע"פ שכל מצות אלו מדבריהם, הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך, כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אתה אותן לאחיד בתורה ובמצות.²⁵

פרק ב הלכה ח (ר' עקיבא עיבר שלוש שנים ברצף בהיותו בבית הסוהר), פסחים קיב ע"א (כשר' שמעון בר יוחאי משמש לפניו וכופה עליו ללמדו תורה). והבאנו מקור זה, שהוא עיבוד של הגמרא בעירובין כא, ובשל הקשר למת מצווה וההרחבה של דין זה לצדיקים.

²¹ בקטע זה השמטנו את הסיפור על קבורתו של ר' עקיבא לצידה של אשתו של טורנוסרופוס הרשע. ראה במקור שם וכן דברינו [רבי עקיבא וטורנוסרופוס](#) בפרשת תזריע.

²² ראה איזה חירות נטל לו בעל מדרש זה השוחר את שתי האמירות שראינו בויקרא רבה בתחילת דברינו, עם הסיפור של תפיסת ר' עקיבא שבגמרא עירובין כא. בכך הוא אולי גם מרמז לכל המקורות לעיל על תחילת שימושו של ר' עקיבא וחסאו במת מצווה, ויוצר מדרש חדש ומפתיע המרשה או אפילו מצווה לכהנים להיטמא ולהשתתף בקבורת צדיקים שהם מעין מת מצווה. אלא שבאמת, אין כאן הפתעה גמורה, שכן לעניין השתתפות כהנים בלוויות אנשים חשובים, מתבסס מדרש זה על הירושלמי במסכת נזיר פרק ז הלכה א שכבר ראינו לעיל במספר מקומות המדבר בכמות האנשים שצריכים לטפל במת מצווה על מנת לפטור את הכהן: "עד היכן? עד כדי נושאי המיטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן". משם ממשיך הירושלמי לדון באנשים שלכבודם צריך הרבה מלווים ובעצם אין גבול וכל אחד נחשב כאילו הוא מלווה יחיד: "והנשיא כבודו לכן. ומהו שיטמא כהן לכבוד הנשיא? כד דמך ר' יודן נשייא אכרזי רבי ינאי ואמר: אין כהונה היום. כד דמך ר' יודן נשייא בר בריה דרבי יודן נשייא דחף רבי חייה לרבי זעירא בר בא בכנישתא דגופנא דציפורין ומסאביה (וטמאו) ... אמר רבי נסא: במיתתן עשו אותן כמת מצווה". אפשר שהשתנו דברים אחר החורבן. כשלא הייתה טהרה לטומאת מת וכולם בעצם טמאים בלאו הכי (אבל "אין להוסיף טומאה על טומאה" ולכן בכ"ז יש כאן חידוש). ראה בהמשך הירושלמי שם שכהנים מיטמאים גם למטרות אחרות: "תני: מיטמא הוא כהן ויוצא לחוץ לארץ לדיני ממונות ודיני נפשות ולקידוש החדש ולעיבור השנה ולהציל שדה מן הגוי וללמוד תורה ולשאת אשה. רבי יודה אומר: אם יש לו מאין ללמוד אל יטמא. רבי יוסי אומר: אפילו יש לו מאין ללמוד - יטמא, שלא מהכל אדם זוכה ללמוד. אמרו עליו על רבי יוסף כהן שהיה יוצא אחר רבו ומיטמא אחר רבו לציידן". זה אותו יוסף הכהן (בגמרא זבחים ק ע"א שהבאנו בסוף הערה 1) שלא רצה להיטמא לאשתו בערב פסח והכריחו אותו אחיו הכהנים וטימאוהו בעל כורחו. וכבר הקדשנו דף מיוחד לנושא [אין טומאה לצדיקים](#) בדפים המיוחדים..

²³ רבי יצחק יעקב וייס, פולין 2190 - ירושלים 1989. בשנת 1948 עבר לאנגליה ונהיה אב בית דין במנצ'סטר. בשנת 1970 עלה לארץ ישראל, התיישב בירושלים וכיהן כאב בית דין של העדה החרדית.

²⁴ שם הוא מביא עוד את דבריו של ים של שלמה (המהרש"ל) בבא קמא פרק ז תקנה י שהיה אולי הראשון להתיר פינוי קבר של מת מצווה (אם כי הוא מדבר שם בעיקר על ח"ל). ראה גם שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן לה: "וכל שלא ידענו שהוא מת מצווה הרי הוא בחזקת רוב ככל המתים שאינם מת מצווה ומפנים אותו מקברו הגזול אפילו אם אין זה משום כפרה או כבוד. ולעולם מת מצווה נקבר במקום שנמצא בו או קרוב לו, ואחרי שנקבר מותר לפנותו מקברו להעלותו לא"י או לכבודו". מעיין לא-מעמיק בספרות השו"ת של ימינו, נראה שאין נוהגים בימינו למעשה דין מת מצווה, משום שאין מצב שאין לאדם מכירים ושהמוצא לא יכול להזעיק אחרים ולפרסם את האירוע (לצורך בלשון מסכת שמחות). וגם לפנות קברים, בגדרי ההלכה המותרים, ולהביאם לקבר ישראל בכבוד, פשיטא שמותר ואין לחשוש שמה המת הוא מת מצווה שקנה מקומו. וכאמור, אין אנו מביאים דברים להלכה!

²⁵ את דברי רמב"ם אלה ניתן לראות כהמשך לדבריו לעיל על מת מצווה שבא מהדין הכללי של כבוד המת והחובה לקבור את המתים ולכבדם. כאן יש אולי צעד נוסף קדימה. מצוות מת מצווה איננו שונה ממצוות לוויית מת וטיפול בקבורתה הכללית, ואי לכך מקורה הוא במצוות גמילות חסדים הכללית. ראה מסכת בבא מציעא ל ע"ב בדרשת רב יוסף על הפסוק בשמות יח כ, ערב מתן תורה, דברי יתרו למשה: "והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו". "תני רב יוסף: והודעת להם - זה בית חייהם, את הדרך - זו גמילות חסדים, ילכו - זה ביקור חולים, בה - זו קבורה, ואת המעשה - זה הדין, אשר יעשו - זו לפני משורת הדין". הצורך

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: נושא מעניין, שלא מצאנו מי שדן בו, הוא ההשוואה של דין מת מצווה עם דין עגלה ערופה, היינו מציאת אדם הרוג בשדה שלא נודע איך מת ומי הכהו (ראה דברינו בנושא [דין עגלה ערופה](#) בפרשת שפטים). איך מבדילים בין שני מקרים אלה? בודקים תחילה אם יש חשש לרצח ואז הולכים על דין עגלה ערופה (וקוברים את ההרוג, כדין מת מצווה?) ואם אין חשש לרצח, אז זה דין מת מצווה. מי מחליט? האדם שמוצא את הגופה בשדה? בית הדין שבא למקום?²⁶ האם שני דינים אלה, עגלה ערופה ומת מצווה, הם דינים סותרים או משלימים? אולי המשותף לשניהם הוא שקוברים את המת במקום בו מצאו אותו, על מנת להתריע ולציין קבל עם ועדה שהיה כאן מקרה קשה של אדם אנונימי שמת בנסיבות קשות, דוגמת הציון שעושים היום לצמתים בהם נהרגו אנשים או למקומות בהם אירע פיגוע חבלני, תאונה קשה וכדומה. אח"כ, כששקט הדם, וחלף הזמן, מביאים את המת לקבורה בקבר ישראל בכבוד. והמאיר עינינו בנושא זה יבורך בכל מילי דמיטב.

בפסוקים מיוחדים בדין מת מצווה הוא רק לעניין טומאת כהנים. עיקר הדין, בא מהפסוק: "ואהבת לרעך כמוך" ומהכלל האנושי הפשוט שכל מה שאתה רוצה שיעשו לך, לך ועשה לאחרים. גם למי שכבר איננו בחיים ולא יוכל להשיב לך כגמולך (ולפיכך זו גמילות חסדים של אמת) וגם למישהו אנונימי שאף אחד לא מכיר ולא מטפל בו.

²⁶ בדברינו על עגלה ערופה ראינו שמגיעים למקום גם זקני בית הדין בירושלים. ועושים 'רעש גדול' ומפרסמים את האירוע על מנת שיימצא מי שהרג אותו (רמב"ם שם). ואילו כאן, משתמע שאדם בודד הולך במקום בודד ומנותק מיישוב ואם הוא צועק ואף אחד לא שומע אותו, הוא מתחייב בדין מת מצווה. ראה שוב הסיפור על ר' עקיבא.